



# VÄGSJÄL

ARKEOLOGI LÄNGS VÄG 117 I HALLAND

UTSKRIFT 15

UTSKRIFT 15

**VÄGSJÄL**  
Arkeologi längs Väg 117

Red. Per Wranning



**Vägsjäl** tillägnas minnet av Magnus Svensson och Tore Artelius.

**Utskrift** ges ut av Stiftelsen Hallands Länsmuseum, Kulturmiljö Halland

Detta är nr 15 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00

E-post: [kansli@kulturmiljohalland.se](mailto:kansli@kulturmiljohalland.se)

Hemsida: [www.kulturmiljohalland.se](http://www.kulturmiljohalland.se)

Form och Layout: Anders Andersson

©2019 Kulturmiljö Halland och författarna

ISBN 91-85720-61-5

Tryck: Åbergs tryckeri AB, Tomelilla 2019

# Innehåll

LENNART CARLIE:

Väg 117 – en gammal väg i ny tappning 13

OLA KADEFORS:

Stenålder vid Ebbarps hög 33

TORE PÄSSE:

Pollenanalytiska resultat från Årnabergsjön 41

MAGNUS SVENSSON:

What time is it? – Being Mesolithic during the Neolithic 45

LINN NORDVALL:

Hus med nedsänkt golv – funktion eller tradition? 71

CAROLINE ARCINI, TORBJÖRN BRORSSON & PER WRANNING:

Tjärby Norra – Ett förromerskt gravfält med ovanliga traditioner 97

TORBJÖRN BRORSSON:

Människor från andra sidan havet – den förromerska keramiken från gravfältet i Tjärby Norra 129

PER WRANNING:

Mikroregional byggnadstradition under romersk järnålder 153

ANDERS HÅKANSSON:

Skogaby under den tidigmedeltida agrara expansionen 179

ANDERS HÅKANSSON:

En Alsengem i Skogaby 209

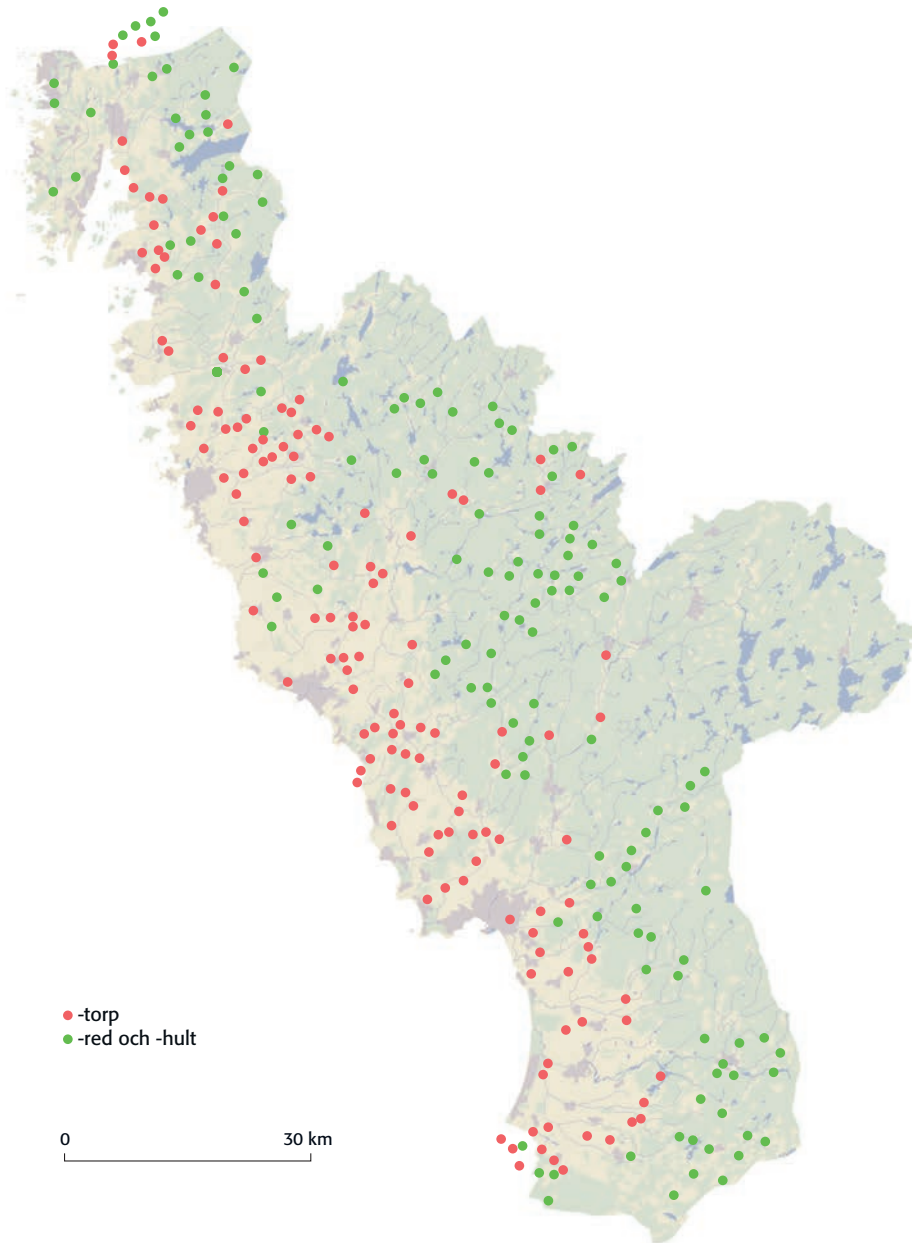
*Anders Håkansson:*

# Skogaby under den tidigmedeltida agrara expansionen

## **Inledning**

Övergången mellan vikingatid och tidig medeltid är ett synnerligen dynamiskt och omvälvande skede i skandinavisk historia, då stora samhälleliga förändringar ägde rum såsom bebyggelseexpansion, bybildning, urbanisering, statsbildning, kristnande och framväxten av ett frälse. Inom forskningen har perioden beskrivits som en form av ”europeisering”, där utvecklingen i Sydsandinavien hade motsvarigheter i en allmän västeuropeisk omvandling, självfallet med en rad skilda variationer. Precis som i övriga Västeuropa var det emellertid eliter på lokal och regional nivå som omvandlade samhället, där kyrkliga institutioner och världslig aristokrati kom att basera sin ställning rent materiellt på kontroll över den brukade jorden (Lindqvist 2006:126ff). I Halland har dessa företeelser visat sig vara svåranalyserade. Städernas, byarnas och kulturlandskapets framväxt verkar ha varit präglade av diskontinuitet, vilket skiljer landskapet från flera andra regioner i Sydsandinavien (Rosén 2004:55f; Lihammer 2007:237).

Det finns stöd för att bebyggelsen ökade i Halland under sen vikingatid och tidig medeltid, vilket exempelvis framgår av ortnamnen med en mängd nya bebyggelser med olika varianter av torp-namn (-torp, -arp, -rup) i den etablerade kustbygden, och bebyggelser med -red och -hultnamn som



Figur 1. Den vikingatida och tidigmedeltida bebyggelseexpansionen, belyst genom ortnamnsmaterial. Kartan visar ortnamn med efterleder som knutits till vikingatid och tidig medeltid (olika varianter av -torpnamn) samt medeltid och nyare tid (-red och -hult). Sammanställningen bygger på en genomgång av Ortnamnen i Hallands län 1–3, och endast bebyggelseenheter som i 1646 års jordebok var större än ett hemman har inkluderats. Baserad på Nilsson 2009:154, fig 7:4.

en regelrätt nykolonisation av den mer extensivt utnyttjade skogsbygden. Expansionen i skogsbygden kan spåras i andra källmaterial, exempelvis i kung Valdemars jordebok, där skatteenheten skogsby (*opida siluestria*) anses åsyfta nyetableringar på kungens allmänning under tidig medeltid. Enligt jordeboken gjorde kungen anspråk på hela 126 skogsbyar under 1200-talets första hälft. Antalet bönder i Halland ska enligt samma källa ha varit 9300, vilket uppskattats motsvara en befolkning mellan cirka 30 000–50 000 invånare (Sandklef 1954:489ff; Redin 1986; Carlie 1999:38ff). I kultur-geografiska studier framgår också att bebyggelseexpansionen bör ha varit avsevärd, vilket framgår av de stora arealer fossil åkermark från vikingatid och tidig medeltid, som lokaliserats i skogsbygden (Mascher 1993:67ff; Connelid 1999; 2002:454ff). Pollenundersökningar i skogsbygden från olika delar av Halland visar på samma expansion under tidig medeltid, där lövskogen lämnar plats för bete och odling av korn och råg. Utvecklingen sammanfaller med angränsande områden i Småland och nordvästra Skåne där även järnhanteringen i skogsbygderna gynnades av denna expansion (Wallin 2004:44ff.; Lagerås 2007:90; Ödman 2009:313ff). Utvecklingen med expansion och avskogning framträder i undersökningar av norska och danska områden, samt i andra nordeuropeiska regioner (Rackham 1980:133f; Øye 2002:241ff; Hybel & Poulsen 2007:12). Men den tidigmedeltida expansionen bröts och tidens gång tog en ny riktning vid mitten av 1300-talet, med ekonomisk och produktionsmässig stagnation, klimatförsämring samt pestepidemier. Regressionsfasen benämns ofta senmedeltidens agrarkris, eftersom särskilt landsbygden drabbades. I pollenanalyserna från skogsbygdens områden märks också en kraftig nedgång och ödeläggelse under 1300- och 1400-talen. Befolkningslängder från Halland från andra hälften av 1500-talet visar en nedgång på omkring en tredjedel jämfört med 1200-talet, men detta är troligen en betydande underskattning av den maximala nedgången under senmedeltid.

De medeltida byarna kring Laholm är delvis undersökta i samband med linjeprojekten E6:an och Västkustbanan, samt inom ramen för forskningsprojektet Lahund (Carlie 1999:43; Bjuggner *et al.* 2010; Håkansson 2017). Längs sträckan för den nya Väg 117 påträffades ett antal vikingatida och medeltida spår, men det var först genom undersökningarna vid Furudal i Skogaby som konkreta bebyggelsestrukturer trädde fram. I följande artikel behandlas bebyggelsen i avsikten att belysa sociala förhållanden samt lokals relation till bybildningen och den agrara expansionen vid denna tid. Utgångspunkten är att försöka återskapa och befolka de dåtida miljöerna genom en rekonstruktion av den byggda miljön och en analys av materiella förhållanden, dvs. föremålsfynden. Vid tidigmedeltida halländska lokaler

är föremålsfynden ofta få och relativt anonyma, men här ges exempel på hur det går att tolka och förstå det förflutna genom små fynd såsom skärvor av svartgodskeramik.

## Hus och gårdens bebyggelse

Lokalen i Furudal är belägen på byn Skogabys inägomark, i ett område i den södra delen där flera historiska vägar möts. Vid undersökningen påträffades närmre 30 byggnadslämningar från perioden yngre romersk järnålder–folkvandringstid och sen vikingatid–tidig medeltid. 25 av dessa tillhör den senare perioden som kan delas in i tre generella faser:

Liksom andra halländska senvikingatida bebyggelser (ca 950–1050) möter oss en relativt stor gård med öppen L-form, d v s att två byggnader är placerade i vinkel i förhållande till varandra men är inte sammanbyggda. Förekomsten av kringliggande mindre hus stärker bilden av en något lös struktur, där byggnader ligger utspridda på ett större område inom gårdstoftet. Centralt står det treskeppiga bostadshuset (hus 2), där placeringen av de två inre takbärande paren möjliggjort en rumsindelning med en centralt belägen hall och två mindre gavelutrymmen. Taket i hallen har burits upp av två korresponderade, och djupare nedgrävda stolpar i vägglinjen. Det ”tredje takbärande paret” har alltså döljts i väggen. Bostaden var gårdens vitala byggnad och motsvarar det som benämns *salshuset* eller *eldhuset* i de medeltida landskapslagarna. Salshusbeteckningen har troligen sina rötter i det centrala mittrum som fanns i de vikingatida husen, en tradition som går tillbaka i järnålder. Att mittrummet brukats för boende framgår även av härden samt resultat från fosfatkarteringar, där den centrala delen av bostadshuset visar på kraftigt förhöjda fosfatvärden. Vad de båda gavelutrymmena haft för funktion är mer osäkert, men troligen har de utgjort förrådsutrymmen eller härbärgen.

Liksom salshuset så omnämns även andra gårdsbyggnader i de skandinaviska landskapslagarna. Enligt Östgöotalagen skulle en landbogård vara försedd med tre ekonomibygnader, nämligen lada, kornkammare och stall. I andra svenska lagar omnämns prästgårdar som förutom stuv (stugan) bestod av tre till sex byggnader exempelvis bakhärbärke, kornhärbärke, stall, lada, nöthus, fåhus, visthus, stekhus och symphus (sovhus). Stall, lador, logar och fåhus låg alla inom gårdstunet, medan svinhus kunde vara placerat längre ut på marken. I lagarna omtalas även verkstäder, vävhyttor och möllor. Tyska rättskällor berättar om stacklador men som i Danmark kallas för hjelmen, den takförsedda höstacken (Hoff 1997:60ff). Under aktuell tidsperiod i Furudal motsvaras hjelmen av ett kvadratisk





Figur 2. Lokalen Furudal med de vikingatida och tidigmedeltida lämningarna, fördelat på tre generella bebyggelsefaser. Skala 1:1200.

fyrstolpshus (hus 16) och den tvåskeppiga ekonomilängan (hus 4) har troligen varit flerfunktionell och rymt utrymme för stall, lada och förråd.

Ytterligare bostadsformer nämns i landskapslagarna, nämligen småhus för egendomslösa och fattiga (*kotzæth* eller *both*). Husen beskrivs som nedgrävda bodar eller risbodas som låg innanför gårdshägnat, eller som ett enskilt uppehållsrum i en större byggnad. Troligen går det att dra paralleller till de grophus och uthus som syns i de arkeologiska materialen. Generellt fanns det tre olika grophustyper under yngre järnålder och äldre medeltid. De äldsta var små och ovala, följt av de avrundade rektangulära mellanstora husen, till de största grophusen, som inom arkeologin benämns slavisk-inspirerade hus. Husen var 20–30 kvadratmeter stora och försedda med ingångsparti, hörnhärd, rökugn och sittbänkar (Svanberg & Söderberg 2000; Jönsson & Brorsson 2003). Flera av de halländska grophusen faller in i den mellanstora gruppen med rektangulär form och avrundade hörn.

Karaktäristiskt för grophusen är att de oftast saknar spår efter takbärande stolpar. Inne i byggnaderna hittas spår efter golv, härdar och gropar. Merparten av husen är placerade kring gårdsplanen, men i Furudal förekommer de även i mer perifera lägen av toften (hus 8, 9, 22, 23). En intressant utveckling kan skönjas när det gäller de halländska grophusens funktioner. De vendel- och tidigvikingatida grophusen visar nästan uteslutande på spår efter hantverk såsom vävtyngder, sländtrissor, glättstenar, brynen, deglar och slagg. Den övervägande delen av husen från sen vikingatid innehåller däremot hushållskeramik samt spår efter härdar. Ett exempel är det stora grophuset i den södra delen (hus 15), tolkat som bostadshus. Möjligen indikerar detta att boende blivit vanligt förekommande i grophusen, vilket kanske ska ses som ett led i trälars strävan efter egna hushåll?

Under perioden cirka 1050–1150 e. Kr ökar gården i storlek och uppvisar en mer sluten struktur där byggnader nu ligger mer samlade kring en gårdsplan. De mindre uthusen, som tidigare var mer löst utplacerade på toften, placeras nu i anslutning till större byggnader eller inne på gårdsplanen. Bostadshuset med centralt hallutrymme fortlöper även under denna period, men har nu grophus placerade vid den östra gaveln (hus 13, 14). Parallellt med bostadshuset är fyra ekonomibygnader placerade tätt intill varandra (hus 7, 21, 20, 25). Förutom funktioner såsom stall, fåhus, kokhus och förråd, har den västra delen av ladan även brukats för boende. Gårdens disposition bidrar till funktionsbestämningen av ekonomibygnaderna, men även fyndmaterialet såsom sädesförekomster i makrofossilanalyserna. Närheten till brunnar och gödselstackar är också avgörande för tolkningen av stall och fåhus. Fåhusen förekommer sällan som separata byggnader, utan ingår nästan uteslutande som ett utrymme i ett flerfunktionellt hus. Generellt saknas funktionsbetingande detaljer i husen såsom bås eller hägnader, liksom olika typer av golvbeläggningar. Däremot har höga fosfatvärden i byggnadsdelar som i övrigt saknar härdar eller fyndmaterial, tolkats som spår efter stall eller fåhusfunktioner. Stallning av kreatur har länge ansetts skapa höga fosfathalter, men detta har också ifrågasatts och debatterats på senare tid. Fosfatkarteringar är en metod som kan indikera olika funktioner och aktiviteter på gårdar och i byggnader, men måste hela tiden ställas mot den arkeologiska tolkningen. Utfallet av en fosfatkartering påverkas dessutom av faktorer som jordartsförhållanden, graden av överlagring och naturligt fosfatvärde i jorden (Hyenstrand 1996:29).

En hägnad mellan bostadshuset och övriga byggnader är tolkad som *lægård*. *Lægården* omnämns i landskapslagarna och var en inhägnad gårdsplats vid bostadshuset. Den inhägnade gårdsplatsen ersattes senare under medeltiden efterhand av den kringbyggda gården, där husen låg i en fyrkant

kring gårdsplanen. *Fægården* var ett inhägnat område vid stallbyggnaderna och har förslagsvis legat söder om ekonomibygnaderna och i nordväst syns sannolikt spåren efter hägnade toftåkrar. Fosfatkarteringen visar att den centrala delen av gårdsplanen varit mest utsatt för ”kulturell” nedsmutsning, med en trolig gödselstack strax norr om den stensatta brunnen. Toftens storlek är svår att avgöra men de samtida hägnaderna i nordväst



Figur 3. Bebyggelsen under perioden 1050-1150 bestående av parallellt placerade byggnader. En hägnad mellan bostadshuset och övriga byggnader är tolkad som lægård. Fægården låg troligen söder om ekonomibygnaderna och i nordväst syns troligen spåren efter hägnade toftåkrar. Fosfatkarteringen över ytan visar att det troligen legat en gödselstack centralt på gårdsplanen, strax norr om den stensatta brunnen.

pekar på att toften varit stor, med en utbredning utanför den undersökta ytan. Spår efter den juridiska gräns i form av en hägnad som funnits runt hela gården, *gårdsleden*, ska även den sökas utanför området.

Under den sista bebyggelsefasen (ca 1150–1300) sker en uppdelning av gården i tre enheter, en utveckling som går att skönja vid flertalet halländska lokaler. Gårdar med öppen U-formad disposition förekommer vid denna, men vanligast är fortfarande L-formade gårdar. Bostadsutrymmen ingår ofta i längre byggnader, med tydliga spår efter innerväggar. Bostadsytan är placerad i den västra eller den centrala delen av byggnaden, men är nu inte längre tydligt större än andra utrymmen. Kombinationen med bostadsdel och sädeslada känns igen från föregående tidsperioder, men även från det sydgötiska huset som är den dominerande bostadsformen i Halland efter medeltiden. Denna tredelade rumsindelning förekommer också, exempelvis på bostadshus från Furudal (hus 1). Av lämningarna att döma rör det sig emellertid inte om hus med knuttimrad central stuga, utan konstruktioner med uteslutande jordgrävda väggstolpar. Från historiska källor framgår att sädesladorna var bland de mer välbyggda och hållbara husen, kanske för att ge extra skydd åt den viktiga säden och utsädet för kommande år (Myrdal 1985:47). Ett exempel är hus 6 där den västra delen av byggnaden var grundlagd med djupa väggrännor, men i övriga rum endast försedd med jordgrävda stolpar. Makrofossilproverna från rännorna visade på en ovanligt hög frekvens av brända havrefröer (1000/prov). De djupa väggrännorna pekar på en konstruktion med kraftiga träsyllar, som burit en betydligt stabilare konstruktion än i övriga delar av byggnaden. Det man emellertid kan fundera över är om väggrännorna verkligen tillhört den längre stolpburna byggnaden, eller om den ska ses som en separat mindre byggnad.

Längst i söder påträffades ett hus med rännor och rundade gavlar, en hustyp som är ovanlig i medeltida sammanhang (hus 17). I byggnaden påträffades endast östersjökeramik, men från norra Halland (Tölö RAÄ 173) innehöll liknande hus östersjökeramik, slagg, brynen, kol och bränd lera. Det skulle således kunna röra sig om någon form av verkstäder. Vid utgrävningar från Danmark finns rännförsedda byggnader från vikingatid och medeltid som i flera fall tolkats som just verkstäder, och den ovanliga husformen med rundade gavlar finns representerad på Jylland (Hvass 1980; Hoff 1997; Foged Klemensen 2001).

Frågan om toftens inre struktur har diskuterats inom forskningen. Utifrån Furudal och andra halländska lokaler kan konstateras att toftområdena bestått av en centralt placerad hustoft med bebyggelse, som varit omgiven av toftåkrar. Förutom gårdarnas hus har även andra strukturer lokaliserats såsom inhägnade områden vid stallbyggnader (Fægårdar), inhägnade

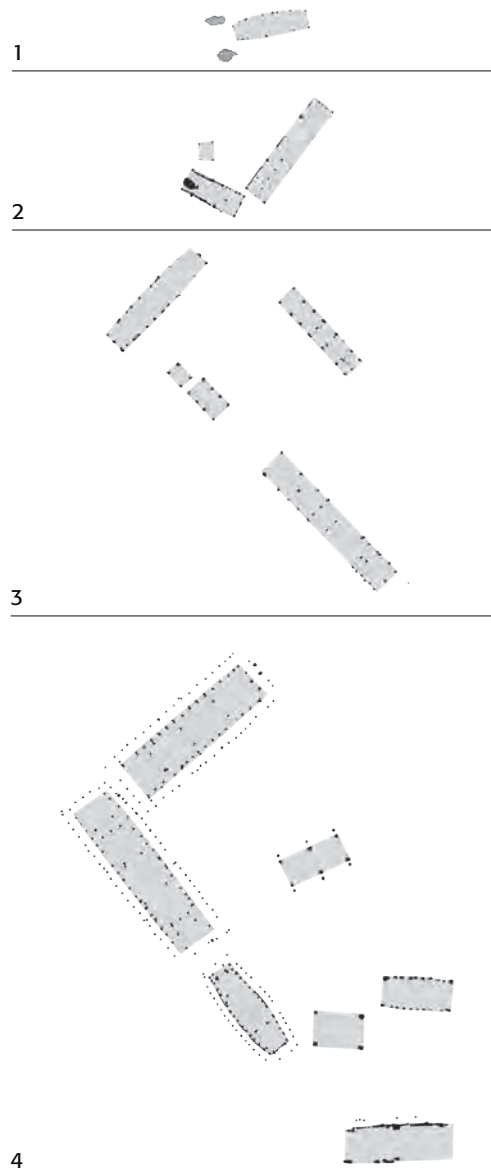
gårdspplatser vid bostadshuset (Lægårdar) samt områden som innehållt stacklador (hjelmgårdar). Den inhägnade gårdspplatsen ersattes efterhand av den kringbyggda gården, där husen låg i en fyrkant kring gårdspplanen. Spår efter gårdsleden, den juridiska gräns i form av en hägnad som funnits runt gården, är dock ovanlig i det halländska arkeologiska materialet. Likaså hur toften anslöt till bygatan (forten) är osäkert.

Vid Furudal och andra lokaler går det även att följa en gradvis förändring av byggnadsskicket i Halland. Generellt byts vikingatidens konvexa treskeppiga hus ut mot tvåskeppiga hus under perioden 950–1050 och därefter till enskeppiga konvexa hus. Byggnader med rektangulär form är inledningsvis tvåskeppiga men blir efterhand enskeppiga under perioden 1050–1150. Här kan vissa regionala skillnader skönjas med olika lokala varianter av hus, men det märks även skillnader mellan gårdar av olika storlek. Större gårdar bestod i regel av markanta bostadshus med konvex huskropp eller i form av trelleborgsliknande hus, med sin kungligt maktsymboliska arkitektur. Mindre gårdar bestod brukligen av bostadshus kombinerade med andra ekonomiutrymmen. Under efterföljande period, ca 1150–1250, märks rektangulära enskeppiga byggnader med tydliga rumsindelningar. Utvecklingen går mot större och längre byggnader, där flera av gårdens funktioner samlas under samma tak. Bland de mindre uthusen märks också en utveckling med nya hustyper under loppet av tidig medeltid, med byggnader bestående av tre–sex parställda väggstolpar, eller hus anlagda med väggrännor eller på stensyll. Grophuset är inte längre företrädda i Halland efter ca 1150. Även byggnadernas disposition på toften förändras där själva hustoftens storlek minskar, vilket får till följd att byggnaderna ligger mer samlade, där mindre uthus placeras intill huvudbyggnaderna eller på själva gårdspplanen. Gårdarnas struktur ger därför efterhand ett mer slutet intryck, vilket främst märks vid de större gårdarna. L-formade gårdar tillhör den vanligaste formationen, men under perioden 1150–1250 framträder även gårdar med öppen U-form. En bidragande orsak till minskningen av hustoftens storlek, är uppdelningen av gårdar i flera enheter som företrädesvis sker under perioden 1150–1250. Uppdelningen kan i sin tur ha flera skäl men beror sannolikt på arvskiften eller försäljning av jord i samband med den agrara expansionen. Ytterligare en möjlighet är att uppplittringen sker i samband med upplösning av mindre gods, där huvudgårdar omvandlas till ett antal mindre landbogårdar. Oavsett orsak skapar förändringen en ny form av bebyggelsestruktur som förmodligen utgör ett relativt ovanligt skede i de halländska gårdarnas biografi; en samlad grupp av bebyggelseenheter.

## Social organisation och agrar drift

De olika bebyggelsefaserna i Furudal speglar ett generellt mönster i Halland under tidig medeltid. En stor gård etableras under perioden ca 950–1050, ökar i storlek under perioden ca 1050–1150, och förändras strukturmässigt under perioden ca 1150–1250, då den delas upp i flera gårdsenheter. Slutligen flyttar hela bebyggelsen till en annan plats i byn eller överges under 1200-talet. Men bylandskapet innehöll inte enbart storgårdar, utan en tydlig bebyggelsehierarki utkristalliseras i det arkeologiska materialet från ett antal halländska byar. I materialet framträder hierarkiska nivåer framför allt under perioden ca 1000–1150, där gårdarnas varierade byggnadstraditioner, interna struktur samt hushållsstorlek varit särskiljande. I en tidigare studie har jag presenterat ett förslag på en bebyggelsehierarki under tidig medeltid, där gårdarna delades in i *små*, *mellanstora*, *stora* och *mycket stora gårdar* (Håkansson 2017:133ff). En potentiell halländsk storgård är exempelvis de med en sammanlagd byggnadsarea över 500 m<sup>2</sup>, bestående av bostadsutrymmen mellan ca 150–200 m<sup>2</sup>, stora lador och andra ekonomibyggnader, företrädesvis med lagringsfunktion. Storgårdsägarna spelade en central roll i förändringen av bylandskapet i rollen som organisatörer av den agrara driften och godsbildningar, men även i kontakter och mer långväga förbindelser med omvärlden. Men storgårdarna hade inte nödvändigtvis maktmonopol i byarna. Dels fanns bykollektivet, där relationerna var mer av horisontell art, och dels verkar det förekomma byar i Halland där flera storgårdar hade intressen, det som inom agrarhistorisk forskning benämns *storgårdsbyar* (Ericsson 2012:286; Håkansson 2017). Den tidigmedeltida byn kunde därför innehålla komplexa styrkeförhållanden och sociala strukturer, bestående av flera sociala grupper och driftsformer som formade byn (Mann 1986:394ff; Rösener 1993; Schmidt Sabo 2005:74ff).

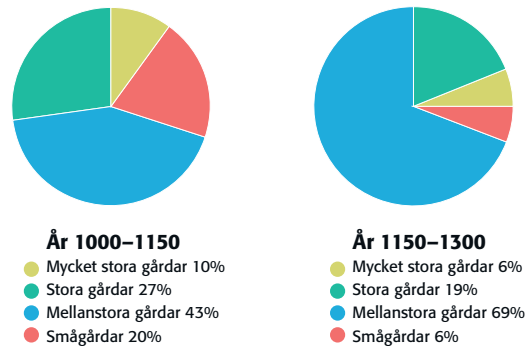
Jämförelser som gjorts av bostadsytor på de halländska storgårdarna visar att boendeareans andel av bebyggelsens totala yta minskar under vikingatid fram till tidig och högmedeltid. Däremot minskar inte gårdarnas storlek under perioden. Tvärtom är det flera gårdar som istället ökar sin sammanlagda byggnadsyta under tidig medeltid. Orsaken till denna förändring ska sökas i två steg. Dels sker det en ökning av storgårdarnas ekonomitrymmen (företrädesvis förråd) under framför allt perioden 1050–1150, och dels sker det en uppdelning av storgårdar i flera mindre enheter under perioden 1150–1250, som ger en ökning av lokalernas sammanlagda bebyggelseyta (Håkansson 2017:162ff). Förändringen under 1000-talets mitt skulle kunna avspegla övergången från vikingatida släktbaserade storfamiljer till kärnfamiljer under medeltid, men detta kan endast ses som en delförklaring. De strukturella förändringar som framträder på storgårdarna



Figur 4. Förslag på en hierarkisk indelning av bebyggelsen under tidsperioden ca 1000–1150. Indelningen är baserad på gårdarnas storlek och struktur, men visar även på en potentiell skillnad i hushållstorlek. 1: Liten gård, 2: Mellanstor gård, 3: Stor gård, 4: Mycket stor gård.

tyder på någon form av förändring av produktionen, där nya driftsformer är *en* tänkbar förklaring. En annan möjlighet är en ny orientering av den agrara produktionen, med inriktning på boskapsskötsel och därmed större behov av utrymmen för foderlagring. En sådan utveckling har föreslagits i Halland, men denna omlägningsprocess anses ha tagit sin början först under senmedeltid med utflyttning av gårdar mot utmarken, och en begynnande urbanisering med framväxten av städer som gav möjligheter till en marknad med denna inriktning (Connelid 1999:87ff; Rosén 2004: 55ff; Nilsson 2009:157).

Figur 5. Diagram som påvisar en förändring under tidig medeltid, där skillnader i storlek mellan gårdarna börjar jämnas ut. Detta är en effekt av att gruppen smågårdar nästan upphör, samtidigt som några av de största gårdarna delas upp i flera mellanstora gårdsenheter. Utvecklingen under perioden beror troligen på att huvudgårdar splittras upp och ersätts av familjebaserade landbogårdar.



De halländska tidigmedeltida storgårdarnas interna bebyggelsestruktur talar emot en storgårdsdrift, det vill säga en agrar produktion där gården hyste all arbetskraft (med exempelvis trälar). Gårdarna verkar helt enkelt sakna omfattande boytor för arbetskraft inom hushållet. Storgårdarna har snarare varit huvudgårdar inom ramen för en godsbildning, där omfattande förrådsutrymmen pekar på lagring för både egen produktion, och för avrad från landbor, torpare och andra sociala grupper i byn. Ser man till storgårdarnas omgivning i de halländska byarna finns det också små och mellanstora gårdar utspridda i landskapet, som troligen stått i någon form av beroendeställning. Det som även skulle kunna tala emot en tidigmedeltida storgårdsdrift i Halland, är odlingsystemet med bandparcellsystem. Även om vi inte känner till den samhällsliga kontexten kring systemens uppkomst visar de kulturgeografiska analyserna att parcellområdena varit så pass omfattande, att de även sträckt sig utanför det område som senare utgör de historiska byarnas inägomark. Även om flera storgårdar kan ha funnits i en by verkar det osannolikt att arbetskraften inom storgårdarnas hushåll skulle brukat åkermark på så pass stora avstånd från gården. Bättre överensstämmande ter sig då det arkeologiska materialet, uppvisande en



bystruktur med utspridd bebyggelse inom parcellområdet och en potentiell huvudgård med underliggande landbo- och torpbebyggelser. Liknande slutsatser har dragits inom "Ödegårdsprojektet" med undersökningar i Västra Ryds socken i Östergötland. Bandparcellerna kopplas här till en period av kolonisation, bestående av en spridd bebyggelse med landbogårdar. Det tidigmedeltida bylandskapet kopplas här närmare an till Tore Iversens modell med ett informellt landbosystem som föregår den högmedeltida huvudgårdsdriften, än till en storgårdsdrift baserad på trälar (Widgren 2014:70.) Det bebyggelsearkeologiska materialet från Halland pekar även i denna riktning. Liknande slutsatser gör John Ljungkvist i sin studie av yngre järnålder i Målarregionen, som också är baserad på arkeologiskt material. Han ställer sig ytterst tveksam till att landskapet bestod av ensamgårdar med stordrift med ett stort antal slavar. I materialet framträder istället byar med relativt välbärgade bebyggelser i samverkan, där ett antal gårdar delat på den ekonomiska verksamheten och utnyttjandet av marken. Den samordnade ekonomin har troligen styrts av elitfamiljer inom ramen för en godsstruktur, bestående av huvudgårdar och underliggande gårdar som brukats av fria familjer med varierande status (Ljungkvist 2006:104f, 124).

Utvecklingen skulle därmed kunna ligga närmre den västeuropeiska under tidig medeltid, där huvudgårdsdriften införs i ett tidigare skede. I Halland rör det sig förmodligen inte om några större godsbildningar. Detta kan ha inneburit gods bestående av ett fåtal underliggande landbogårdar och torp. Men vi kan inte säkert veta. Gränsdragningen mellan de mycket stora gårdarna och de stora gårdarna är också svår att dra. Stora gårdar visar på strukturella likheter med de allra största och de skulle hypotetiskt också kunna var mindre huvudgårdar. Studier av skandinaviskt historiskt källmaterial pekar på att det inte finns något tydligt brott i storleksfördelningen mellan huvudgårdar och övriga gårdar, utan istället rör det sig om en glidande skala. Skillnaden mellan en stor bondgård och en huvudgård är på så sätt mindre en fråga om storlek än driftsform. Om huvudgården dessutom förvaltades av en ofri bryte, är det inte heller säkert att den materiella kulturen visar på några större skillnader. Alla huvudgårdar var således inte så stora att det finns anledning att tala om stora godsbildningar, utan tvärtom var den övervägande delen av huvudgårdarna i Skandinavien ganska små (Hansson 2001: 50; Myrdal & Tollin 2003: 142ff; Fallgren 2006:104; Ericsson 2012:161).

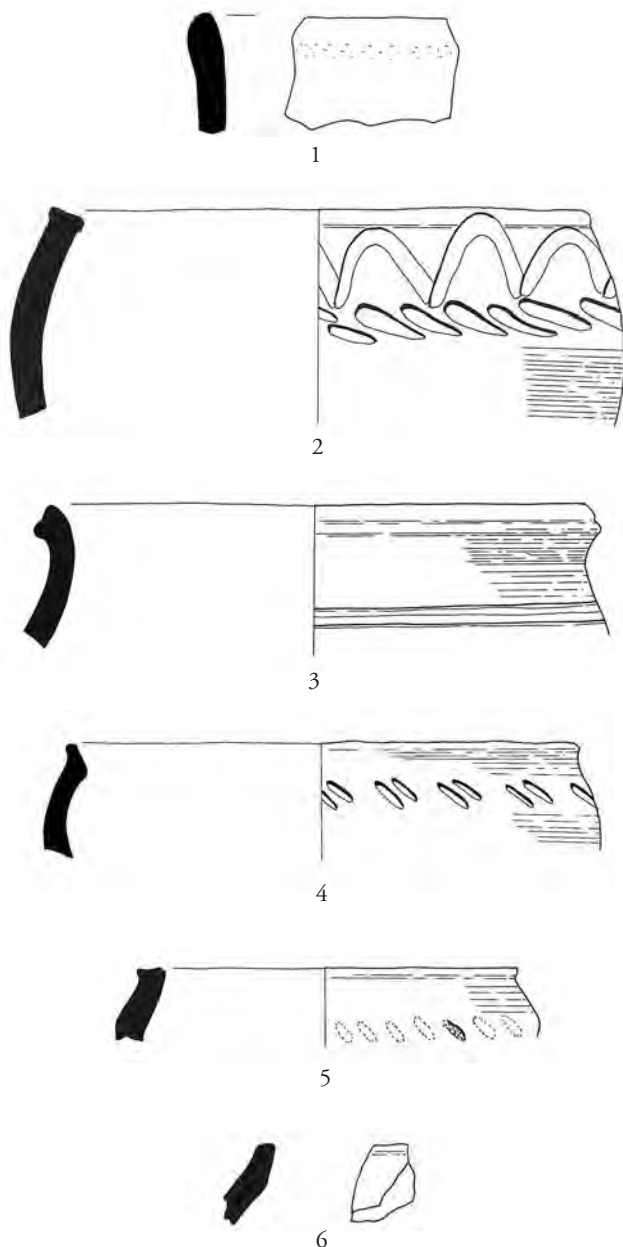
I bebyggelsehierarkin tillhör gården i Furudal kategorin stora gårdar under tidig medeltid. Vid dessa gårdar är bostadsutrymmena något mindre, mellan 120-180 m<sup>2</sup>, fördelat på två olika byggnader; ett representativt hus samt en bostadsdel i ett flerfunktionellt hus. Ekonomibyggnader visar

på funktioner som stall- och fåhus, samt förrådsutrymmen som emellertid inte kan mäta sig med de största gårdarna i Halland. Gården i Furudal har troligen inte varit en huvudgård i Skogaby, i bemärkelsen centrum för en godsbildning med stora förråd för leveranser av avrad och egen produktion. Däremot kan bostadsutrymmena ha hyst extra arbetskraft som deltagit i den agrara produktionen, exempelvis trälar. Förutom grophusen finns även en fyndkategori som förknippas med trälar, nämligen den äldre svartgods-keramiken.

### **Trälar och produktion av svartgods-keramik**

Ett sätt att närma sig dåtidens hallänningar är studier av föremål och här har keramikskärvor visat sig användbara för fördjupningar av sociala sammanhang (Roslund 2001; Linaa 2006; Naum 2008). Studier av halländskt efterreformatoriskt material visar exempelvis att det yngre rödgodsets käriformer och dekor, tenderar att variera inom olika sociala miljöer såsom gårdar, torp och backstugor (Rosén 1999, 2004, Håkansson 2007). I fråga om keramik från vikingatid och tidig medeltid rör det sig uteslutande om äldre svartgods, som kan delas in i två generella grupper; keramik i inhemsk vikingatida tradition och östersjökeramik. Gods i vikingatida tradition beskrivs ofta som grovt, av relativt låg kvalitet och i avsaknad av dekor. Keramiken dateras normalt till perioden ca 800–1050, men enstaka fynd från 1000-talets senare del förekommer. Utanför Skandinavien har godset påträffats vid lokaler belägna i regionen runt Östersjön (Brorsson 2000:190; Roslund 2001; Brorsson 2010:30). I dagsläget finns det få översiktsverk över vikingatida keramik i Sydsandinavien och framför allt saknas jämförelser mellan olika regioner. Formspråket verkar i stort vara oförändrat under stora delar av vendel- och vikingatid. Käriformerna i Halland och Furudal påminner om de från Skåne och östra Danmark. Utmärkande för detta område är kärl med inåtböjda mynningar och konkav bottenkant som gör att hela kärlet blir svagt s-format. Kärll med inåtböjda mynningar dominerar följt av de med raka mynningar. Utåtböjda mynningar uppträder sparsamt under vikingatid, men verkar vara vanliga under föregående tidsperioder (Håkansson 2017). I Furudal påträffades 304 skärvor varav flertalet i stolphål samt i grophusen.

Östersjökeramiken definieras som en tradition med rötter i senslavisk keramik, men som tillverkas i Sydsandinavien från tiden omkring år 1000 och framåt. Tekniskt är den uppbyggd på kavalett, försedd med dekor och bränd i öppen härd eller grop. Slaviska keramiker tillverkade dessa kärll i sin nya miljö, men kunskapsöverföringen till egna barn och skandinaviska



Figur 6. Exempel på äldre svartgodskärl från Furudal. **1.** Kärl i vikingatida tradition med utåtböjd mynning (HM 28610:8). **2.** Östersjökeramik med inåtböjd mynning (HM 28610:114). **3.** Östersjökeramik med utåtböjd mynning (HM 28610:39). **4.** Östersjökeramik med utåtböjd mynning (HM 28610:92). **5.** Östersjökeramik med avsatt mynning (HM 28610:103). **6.** Östersjökeramik med avsatt mynning (HM 28610:50). Skala 1:2

aktörer utgör den viktigaste delen av processen. I Halland uppträder östersjökeramiken i slutet av 900- eller början av 1000-talet och tidpunkten för införandet verkar inte skilja sig inom landskapets olika delar. Däremot kan Halland delas in i en nordlig och en sydlig region med olika keramiktraditioner. Generellt uppvisar södra Halland en keramikprofil med flertalet mynningsformer och variationsrik dekor, som har sina analogier i Skåne eller östra Danmark. Den nordhalländska keramiken är mer homogen i sin karaktär, med ett fåtal mynningsformer och sparsam dekor. En påtaglig skillnad mellan landskapsdelarna visar sig i hur man valt att dekorera kärlen. Endast i den södra delen förekommer dekorelement som innefattar någon form av instick. Flera varianter av sneda instick med pinne eller flertand kombinerat med våglinjer eller parallella linjer, pryder mynningar och halspartier. Till Hallands södra delar hör även dekorer som innehåller dubbla våglinjer, vågband, arkadlinjer samt sneda linjer. Norra Halland präglas av ett sparsamt uttryck i både form- och dekorvärld. En central form verkar vara kärl med korta, avsatta eller svagt utåtböjda mynningar. Allt som oftast är mynningarna odekorerade eller försedda med parallella linjer eller enkel våglinje. Kontaktytorna pekar här istället norrut mot Norge, Bohuslän och den medeltida staden Kungahälla. I mellersta Halland, vid Tvååkersgränsen, finns exempel på övergångsformer mellan de olika keramiktraditionerna.

Från Furudal finns 53 skärvor östersjökeramik av högst varierande form och kvalitet. Exempel på kärl från den vanligaste sydhalländska gruppen med inåtböjda mynningar, dvs de med inåtskevande mynningskant som är försedd med en utåtbuktande läpp (fig 6, nr 2). Skärvan hittades i ett grophus, daterat till perioden 1000–1150. Bland de utåtböjda mynningarna består den största gruppen av medellånga mynningar med utåtskevande mynningskant och konvex insida. Keramiken har hittats i halländska bebyggelsemiljöer daterade till perioden 950–1050. Exemplet från Furudal (fig 6, nr 3) är av hög kvalitet och har en direkt parallell i östersjöskärvor från Lund, daterade till 1000-talets första hälft (jfr Roslund 2001). I Hallands södra delar förekommer även korta utåtböjda mynningar med avrundad mynningskant och kälad insida (fig 6, nr 4). Mynningsformen är vanligt förekommande på den tidigmedeltida skånska landsbygden. En sydhalländsk variant är även kärl med korta avsatta mynningar, vågrät mynningskant och rak insida (fig 6, nr 5). Utanför Halland är den företrädd i 1000-talets Lund. Några korta avsatta mynningar från södra Halland har vågrät mynningskant och kälad insida (fig 6, nr 6). I svenska regioner runt Halland är mynningsformen inte företrädd och är ytterligare exempel på en inomhalländsk variant.

Keramikkärlens kvalitet, dekorer och former säger något om tillverkarens färdigheter, erfarenheter och vanor, vilket kan ligga till grund för en diskussion kring vilka aktörer som varit involverade i produktionen. Kärlformer och dekorer visar att keramikprofilen för södra Halland är relativt heterogen, med flertalet mynningsformer och variationsrik dekor. Den nordhalländska keramiken är mer homogen i sin karaktär med ett fåtal mynningsformer och sparsam dekor. Variationsrikedomen i söder samt östersjökeramikens allmänt låga kvalitet talar för att keramiken i stort tillverkats lokalt inom ramen för gårdars hushåll, och inte av professionella keramikere för avsalu. Kanske har denna tillverkning varit säsongsmässig när tidsmässigt utrymme kunde ges vid de olika gårdarna. Troligen har möjligheten till arbetsdelning varit större vid storgårdar som Furudal, där trälar eller andra givits utrymme för produktion av kärl till hushållet. Sannolikt rör det sig om kvinnor som säsongsmässigt framställer kärl avsedda för gårdens kök, och som för vidare denna tradition till yngre generationer inom hushållet (Roslund 2001: 244; 2013:125f).

Tillverkningen av östersjökeramik anknuter också till en större diskussion kring överföringen av den senslaviska keramiktraditionen till Skandinavien, som berörs här mycket kort. Mats Roslund beskriver denna utveckling i fyra hypotetiska skeden som bygger på empiriska studier (Roslund 2001:243ff; 2013:127ff): Övergången till den nya keramiktraditionen inleds i tre kärnområden under 1000-talets första hälft; i sydvästra Skåne, Sigtuna och på Gotland. Om vi fokuserar på Östdanmark och Skåne så etableras östersjökeramiken av keramikere som hämtas in från södra östersjökusten tillsammans med andra trälar, i samband med dansk krigföring och maktpolitiska kontakter vid denna tid. De kan också ha kommit med inflyttade hushåll såsom högt uppsatta familjer och bundsförvanter inom den danska hirden, som förlänats jordegendomar i ersättning för utförda tjänster under härtågen. Inom det östdanska området fortsätter trälarerna med produktion inom hushållen och kontrasten mot den inhemska kärltillverkningen är stor ifråga om teknik, kvalitet, stil och form. Avsaknaden av hybridformer i Skåne mellan de olika traditionerna talar för att skiftet genomförs i snabb takt. I ett andra skede, ca 1050-1150, tar östdanska keramikere till sig den nya traditionen och sprider den till andra områden, exempelvis Halland. Här tillverkas kärl som är av något sämre kvalitet och är utvecklade efter egna formspråk. Den östersjökeramik som tillverkas inom sydsvenskt och östdanskt område under denna period följer inte utvecklingen inom västslaviskt område, och visar att kontakten (eller överföringen av trälar) har upphört. I ett tredje skede, under perioden 1150-1250 sker en förändring av produktionen i Skåne, vilket märks i staden Lund med

omnejd där nya former men framförallt ett tunnare och mer välbränt gods framställs (s k sen östersjökeramik). Detta pekar på att en mer hanverksmässig produktion införts som anpassats till keramiktraditioner från tyskt område, såsom Kugeltopfkärl. Det behöver med andra ord inte längre vara ofria som står för keramik tillverkningen. Under det fjärde och sista skedet efter 1250, upphör tillverkningen av östersjökeramik.

Östersjökeramikens avvikande kvalitet och formspråk i Halland pekar således på en långsammare utveckling, och likt andra sydsvenska regioner sker förändringen troligen först under 1000-talets andra hälft. Men frågan är om det inte finns skillnader mellan olika halländska regioner, och framför allt mellan olika byar och mellan gårdars serviser. Keramikmaterialet från Furudal är ett av flera exempel på stora gårdar från Laholmsområdet som visar på tidiga utomhalländska kontakter och på kärl av hög kvalitet. Östersjökeramiken har en möjlig äldsta datering till sent 900-tal eller 1000-talets första hälft på flertalet av dessa lokaler, antingen i form av egen tillverkning eller av möjliga import. Hallands tidiga urbanisering är hölj i dunkel och det finns inga tydliga stadsbildningar under äldsta medeltid, som kan ha fungerat som innovationscentra för exempelvis nya keramiktraditioner. Förslagsvis kan denna roll ha legat på gårdar som varit högt placerade i det halländska landskapets makttopografi, eller som av andra anledningar byggt upp ett långväga kontaktnät. I centrum för detta kontaktnät finner vi köpingarna och de danska kungaleven (Håkansson 2017:251ff). Samtidigt förekommer hybridformer mellan de vikingatida kärln och östersjökeramiken. De båda keramiktraditionerna verkar förekomma parallellt under 1000-talets första hälft, och antagligen även under dess andra även om dessa omständigheter är osäkra.

Troligen är det ett antal sydhalländska stora gårdar såsom Furudal, som inledningsvis kommer i kontakt med den nya keramiktraditionen under 1000-talets första hälft. Kontaktytorna pekar söderut mot Skåne eller Själland och förslagsvis är det trälar härifrån som köps in och genomför säsongsmässig produktion av högkvalitativa kärl för storgårdsköken. Det rör sig följaktligen inte om trälar som kommer direkt från södra östersjökusten, då den halländska östersjökeramikens formspråk inte har sina motsvarigheter med kärl från detta område. Däremot kanske det rör sig om andra generationens trälar, som tillverkar kärl inom ramen för en sydskanadinavisk kontext. Storgårdarna fungerar som förebilder för andra hushåll i den södra regionen och halländska keramiker tar till sig den nya keramiktraditionen under andra hälften av 1000-talet, vilket framgår av hybridkärl och kärl av lägre kvalitet och eget formspråk. Utvecklingen under 1100- och 1200-talet är osäker, om det sker ett tredje steg i utvecklingen mot

en mer hantverksmässig keramikproduktion i Halland. Vid de flesta halländska gårdar verkar kärl tillverkas av liknande kvalitet som tidigare, även om enstaka tunnare och mer välbrända östersjö- samt kugeltoppfliknande kärl förekommer. Men här är materialet för otydligt och magert för att möjliggöra några slutsatser. Samtidigt är det oklart hur det uppstått olika ”keramikprovinser” i södra respektive norra Halland, och olika keramiktraditioner framträder exempelvis inte i skåniskt material. Kulturella skillnader finns mellan områdena under flera tidsepoker med Tvååkersgränsen som skiljelinje, men vad det beror på är osäkert. Troligen går det att ge uppdelningen politiska förtecken utifrån danska respektive norska intressen i Halland under 1000-talet (se vidare nedan).

## Bylandskapet

Intresset för bebyggelse i de medeltida byarna har förändrats över tid inom det arkeologiska forskningsfältet. I äldre forskning låg fokus på byarna som enskilda objekt, medan idag betraktas byn som en del av en större kontext (Ersgård & Hållands 1996:10; Bentz 2008:232f.). En stor del av analyserna fokuserade på byn som en ekonomisk enhet, med den agrara produktionen i centrum. I dag görs fler studier av byar ur ett socialt perspektiv, med inriktning på de relationer som finns inom en enskild by eller mellan byar och städer (Exempelvis Linaa 2006; Schmidt Sabo 2005; Svensson 2008; Svart Kristiansen 2013). Forskningen har även lyft fram byn ur ett landskapsperspektiv där framför allt människans påverkan på landskapet poängterats. Landskapet betraktas som en plats för aktörer och sociala relationer (Welinder 1992:32; Anglert 2006:230). Bybildningen har också starkt förknippats med de stora samhällsförändringar som sker under den skandinaviska medeltiden såsom urbanisering, statsbildning, kristnande och framväxten av ett frälse. Denna utveckling tar avstamp i den yngre järnåldern och idag studeras även byarna ur ett längre tidsperspektiv (Mogren 2005:21, Schmidt Sabo 2001:58, Jönsson & Persson 2008:102ff). Ett viktigt problemområde som ofta lyfts fram är hur det vikingatida landskapet och dess bebyggelse omorganiseras och de medeltida byarna etableras. Diskussionen i Sydsandinavien har tidigare varit präglad av det danska sk Fyn-projektets undersökningar, som visade ett tydligt brott i bebyggelsens kontinuitet i övergången mellan vikingatid och tidig medeltid, men att de i ett större perspektiv ändå tillhört samma resursområde. Med undersökningar av Grøntoft, Vorbasse och andra danska järnåldersbyar introducerades begreppet vandrande landsbyar, som avsåg det rörliga bebyggelseskicket under järnåldern, med förflyttningar av boplatser med



200–400 års mellanrum. Först med medeltidens byar och kyrkor blev bebyggelsen slutligen fixerad i landskapet. Den vandrande bebyggelsen har kunnat påvisas i stora delar av Nordeuropa och begreppet har sitt ursprung i boplatstudier från nordvästra Tyskland. Vandrande byar uppfattas som den dominerande bosättningsformen under järnåldern (Hvass 1977: 46; Lund 1988; Hamerow 2002). Bilden har numera ändrats och det finns tecken på både kontinuitet från järnålderns bebyggelse till den medeltida byn, men också tecken på diskontinuitet. Det innebär att det inte går att generalisera hur omorganisationen av ett landskap sett ut (Porsmose 1981; Jönsson & Persson 2008:200). I diskussionen har det i Nørre Snede på mellersta Jylland framkommit resultat som visar att det inte handlat om en förflyttning av en hel boplat utan en gradvis förskjutning av gårdsplatsens läge. Detta har skett genom att några gårdar flyttat och att flyttningen skett gradvis. Även Johan Callmer ansluter till resonemangen kring gradvisa bebyggelseförskjutningar av järnåldersbyar, som avlöstes av ett mer fixerat mönster under tidig medeltid, men som inte var färdigt utvecklat förrän under högmedeltid. Avgörande för denna fixering var taxering av jord, uppförande av stenkyrkor och godssystem. Mats Riddersporre har poängterat att etablerandet av byn inte är det som borde stå i fokus utan det faktum att byn slutar att flytta (Callmer 1986; Holst 1999:95ff; Riddersporre 1995:11; Fallgren 2006:81).

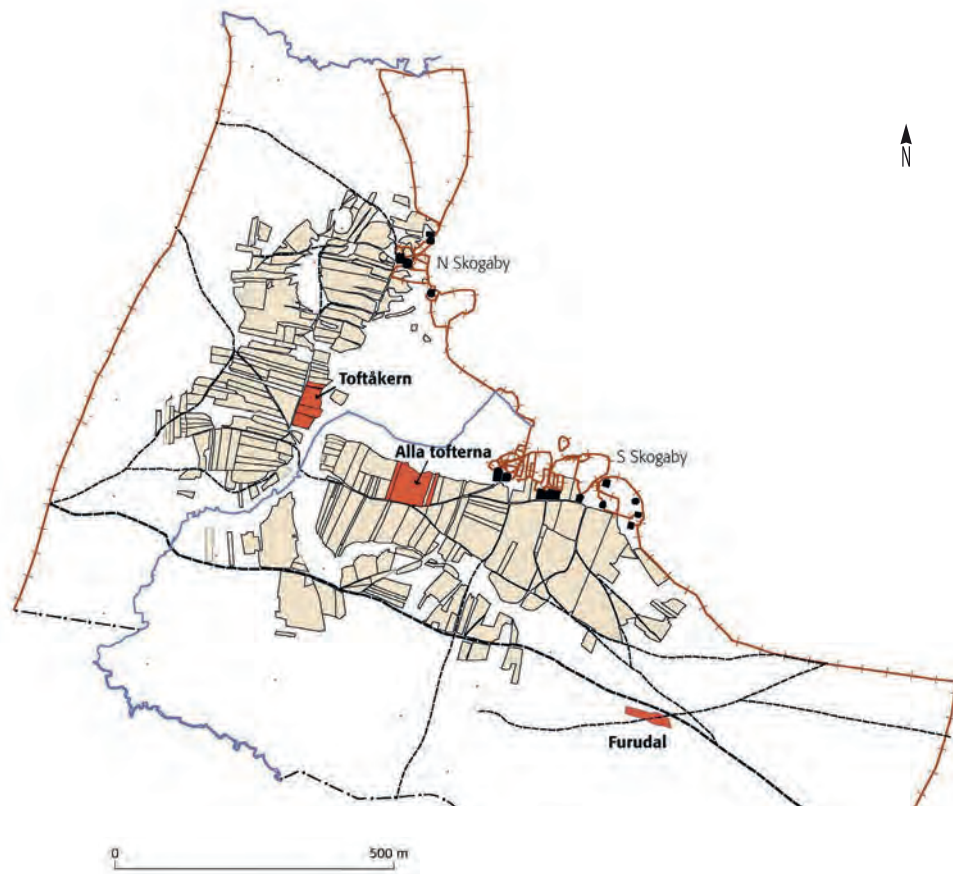
I Halland har bybildningsdiskussionen delvis varit annorlunda jämfört med andra sydsandinaviska regioner, just därför att gårdar och byar troligen inte slutar att flytta under äldre medeltid. Den medeltida bebyggelsen i Halland har visat på en instabil utveckling i fråga om platskontinuitet, och har närmast efterliknats fenomenet med järnålderns vandrande byar (Connelid & Rosén 1997, Connelid 2002; 2004, Bjuggner *et al.* 2003, Håkansson 2004:286, Rosén 2004:55). Varför diskontinuiteten präglar den agrara bebyggelsen och odlingslandskapet i Halland är en komplex och till stor del olöst fråga. Flera undersökningar i Halland visar på att gårdslägen överges under högmedeltid. Enligt förslag, som till stor del bygger på Pär Connelids och Catarina Maschers kulturgeografiska studier inom Hallandsmodellen, är detta början på en utveckling där bebyggelsen flyttar från mer centrala lägen på byns inägor till områden nära utmarken. De viktigaste komponenterna i denna process ska då ha varit en *ökad betydelse för boskapskötsel*, avskogning och därmed sammanhängande brist på hägnadsvirke samt en omläggning av markanvändningen (Connelid 1999, Connelid & Mascher 2003). Halland har karaktäriserats som ett landskap utan en bestående bybildning, där bebyggelse utgjordes av ensamgårdar eller småbyar. I Christina Roséns avhandling kring de medeltida och tidigmoderna byarna tar



definitionen sin utgångspunkt i det historiska källmaterialet, där gårdarna var tydligt uppdelade i kamerala enheter och hade brukningsgemenskap i det gemensamma inäggårdet. I den svenska jordeboken från 1646 framgår att Hallands byar generellt var små, bestående av bara några få gårdar. Stora byar med över 20 gårdar hör till undantagen (Rosén 2004:58f).

Skogaby exemplifierar problematiken kring diskontinuitet och omlokaliseringar av bybebyggelsen. Vid tiden för kartornas uppförande låg inte gårdarna samlade inom en gemensam bytomt, utan bebyggelsen var istället utspridd men uppträder i två tydliga grupperingar, kallade Södra och Norra Skogaby. Övergivna medeltida gårdslägen kan däremot spåras i kartmaterialet genom bebyggelseindikerande namn såsom ”*Toftåakern*” och ”*Alla Tofterna*”. Kartorna ger även starka indikationer på den omfattande markplanering (bandparceller), som genomförts i Halland under tidig medeltid. I vägprojektets kölvatten gjordes forskningsinsatser med metalldetekteringar och sökschaktningar i toft-områdena, som resulterade i lämningar och spår från tidig medeltid. Den tidigmedeltida bebyggelsen vid Furudal låg inte heller i anslutning till de historiska gårdarna, utan återfinns längre söderut på byns inägor, i ett område som brukats även under äldre tidsperioder. Placeringen i landskapet var gynnsam på en liten platå i direkt anslutning till flera kommunikationsleder, och i närheten fanns tillgång till jordbruksmark och våtmarksängar ner mot sjön, där den dåtida gårdens djur kunde släppas ut för bete.

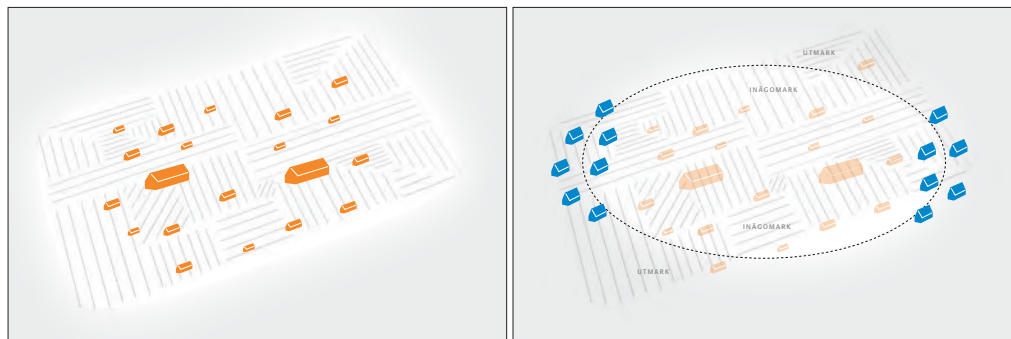
Utifrån flera halländska exempel kan konstateras att markområden som i kartorna innehåller olika varianter av toft-namn, går tillbaka på bebyggelser från perioden ca 950–1250. Lokalerna visar även på en viss kontinuitet längre tillbaka i yngre järnålder. Dessa tofter har troligen varit ganska omfattande och bestått av en centralt placerad hustoft, samt omgivande toftåkrar (Håkansson 2017:40ff). Toftnamn i kartorna är en tydlig bebyggelseindikator men ger ingen helhetsbild av äldre förhållanden. Sammantaget sett utifrån bebyggelseindikerande namn och bonitetsuppgifter i kartorna, samt arkeologiska lämningar, är det mycket som talar för att bebyggelsen legat utspridd på inägomarken över ett större område. Även vägnäten i kartorna verkar gå tillbaka på äldre förhållanden, där spår efter övergivna gårdslägen ofta ligger i anslutning till vägar och vägkorsningar. Denna byform avspeglar en till synes oregelbunden bystruktur, som närmast kan efterliknas *klungbyar med utspridd bebyggelse*. Under loppet av 1200-talet sker en förändring där gårdslägena överges och troligen flyttar till ett nytt byområde närmre utmarken, en utveckling som överensstämmer med delar av norra Skåne och Västergötland. Men det som verkar vara gemensamt för flera områden i södra och västra Sverige är att det bylandskap



Figur 7. Byn Skogaby utifrån en digital bearbetning av den historiska storskifteskartan med den undersökta bebyggelsen i Furudal. Den historiska bebyggelsen ligger utspridd men uppträder i två tydliga grupperingar, kallade Södra och Norra Skogaby. Övergivna medeltida gårdslägen kan spåras i genom bebyggelseindikerande namn såsom "Toftakern" och "Alla Tofterna".

som framträder i kartorna, troligen formas först under hög- eller kanske senmedeltid. Förslagsvis ersätter detta ett tidigmedeltida bylandskap, bestående av en mer spridd bybebyggelse.

Ingående i bylandskapet är också den brukade marken. Odlingssystemet som framträder i de historiska kartorna är det för Västsverige vanliga ensådet, d.v.s. åkermarken brukas årligen utan regelbundna trädesperioder. Men Halland ingår, tillsammans med norra Skåne, Småland och Västergötland, i en region där det finns spår av storskaliga markindelningar, *bandparceller*, som ofta daterats till vikingatid och tidig medeltid (ibland äldre). Bandparcellsystemen förekommer både i kust-, mellan- och skogsbygd och



Figur 8. Principskiss över bylandskapets utveckling under medeltid i Halland. Under tidig medeltid består landskapet av byar med utspridd bebyggelse, bandparcellsystem och huvudgårdar. Under högmedeltid inleds en utveckling där driftsystemen förändras och bebyggelsen läggs ned. På nya bytomter närmre utmarksgränsen etableras gårdar som drivs i landbodrift. Illustration. A Andersson.

som odlingsystem har det tolkats som ett gräsmarksbruk som inneburit någon form av växelverkan mellan odling, träda och bete. Den ursprungliga avgränsningen av parcellerna gjordes med diken men efterhand uppkom terrasskanter, jord- och stenvallar. I samtliga aktuella byar kan parcellerna spåras i kartorna, men har också hittats fysiskt främst i form av grävda diken. Enstaka försök har gjorts att datera dem med hjälp av  $^{14}\text{C}$ -dateringar av torv från igenvuxna diken, med avsikten att få en tidpunkt för själva övergivandet. I exempelvis Skrea by erhöles dateringar både till perioden 1000–1200 och 1200–1300-tal, vilket pekar på ett eventuellt övergivande under högmedeltid (Svensson & Connellid 2007).

Parcellsystemen föreslås ha haft stor betydelse såväl samhälleligt som landskapsmässigt och berört merparten av de bebyggda delarna av Danmark under perioden ca 900–1200. Enligt detta förslag är det främsta argumentet den stora geografiska spridningen och de regelbundna parcellmönstren, som ytterst avspeglar centralistiska strävanden från den tidiga danska kungamaktens sida, för kontroll av mark och indrivning av skatter. Ute i bygderna har det förelegat ett ömsesidigt intresseförhållande mellan lokala storjordsägare och kungamakten att införa parcellsystemet, såväl på det politiskt/ideologiska som på det praktiska, ekonomiska planet. Men det har också satts frågetecken kring både dateringar och de lokala sammanhangen kring bandparceller, bland annat vid undersökningar i samband med utbyggnaden av väg E4 i nordvästra Skåne. Här hävdas att i ljuset av den generella samhällsutvecklingen finns det inga förutsättningar för odlingar inom ett bandparcellsystem i detta område förrän cirka 1200, i avsaknad av aktörer att genomdriva drastiska landskapsregleringar

(Connelid 2002; Anglert 2008:128ff). Inom forskningen finns således ingen enkel tolkningsnyckel för den samhälleliga kontexten kring bandparcellsystemen, och kunskapsluckor finns också generellt kring införandet av odlingssystem, indrivning av skatter och genomförande av toftregleringar under äldsta medeltid. Det är därför en svår och stor forskningsuppgift att förklara orsakssammanhangen kring dessa företeelser (Se exempelvis Hoff 1997; Connelid 2002; Hahnemann 2004; Riddersporre 2008 och olika tolkningslinjer kring införandet av bol, bolskifte och toftregleringar).

Vad som hittills konstaterats för halländsk del är att bandparcellerna är samtida med den tidigmedeltida bebyggelsen. Vad som även generellt framgår är att toftområden och andra bebyggelseindikerande namn överensstämmer med åkermark av hög bonitet. Materialet indikerar således att det är inom toftområdena som den intensiva odlingen har skett, och kanske har övriga marker i byn i så fall brukats mer extensivt? (Jämför diskussion kring förhistoriska röjningsröse- och bandparcellområden i Mascher 2005:45 och där anförd litteratur). Hypotetiskt kan man därför tänka sig att gårdarna hade enskilt brukad mark på de stora tofterna, och sedan samarbetat kring övrig jord, eventuellt då i någon form av växelverkan mellan odling, träda och bete. Denna bild kan eventuellt vara en successiv utveckling under tidig medeltid, där den tegindelade jorden efterhand blev större, som ett resultat av expansion och uppsplittring av gårdar, med tanke på den uppdelning av bebyggelse inom tofterna som sker i Halland under 1100-talet.

## **Bygder och kontaktmönster, ett delat Halland**

Studier kring kontaktytor och stilimpulser visar att Halland ansluter till Kategattområdet, kanske främst Jylland under vikingatid, för att sedan anknyta till ett allmänt danskt område fram i tidig medeltid. Den danska kultursfären kan ses i flera material som metallsmycken, mynt i depåer, gravseder och byggnadstraditioner (Håkansson 2017:210ff). Men studien har som sagt även exponerat ett divergerat Halland i analysen av keramik-kärnen, där östersjökeramikens formspråk delar Halland i två olika keramiktraditioner. Den södra och mellersta delen påvisar analogier med Skåne eller östra Danmark, medan landskapets norra del exponerar kontaktytor norrut mot Norge och Bohuslän. Denna uppdelning i olika keramikprovinser framträder även i ICP-analyser, som indikerar att kärnen tillverkats med lokala leror från flera olika platser inom dessa båda områden (Håkansson 2017:201ff). Om de olika kultursfärerna uppträder i samband med andra förändringar i Halland vid denna tid är osäkert. Jag har emellertid påtalat kopplingen mellan danska kontaktytor, kungalev och torpbbyggnader med

trelleborgshus under 1000-talet, som ett resultat av en ny aktör i Halland (samt andra sydsvenska regioner) med territoriella maktambitioner; Jellinge-ätten. Möjligen är östersjökeramikens inträde i de halländska hemmen ett resultat av samma förbindelser. Den danska kungamakten härskade inte, utan försökte styra genom att knyta band med lokala eliter. Banden syns i den kungliga arkitekturen vid gårdarna men också i form av burna smycken såsom myntspännen, mynthishängen och förgyllda urnesspännen, som bars för att visa att man tog ställning för den danska kristna kungamakten. De största gårdarna tillhörde förmodligen stormannasläkter i allians eller medlemmar av hirden, medan de mindre beboddes av brytar eller landbor inom kungliga jordagods.

De förändringar och nya traditioner som uppträder i Halland vid 900-talets slut och 1000-talet verkar således ske via maktpolitiska kontakter. Genom viktiga förbindelser och långväga nätverk i form av allianser, handel och krigsföretag har ett antal släkter längs den halländska kusten tagit till sig nya sedvänjor inom arkitektur, agrar produktion, keramikproduktion och dräktsmycken. Dessa storgårdar fungerade troligen som förebilder för andra halländska hushåll och inspirerade till nya traditioner, och blev en del av förändringen av landskapet i egenskap av godsägare inom ramen för den tidigmedeltida kolonisationen. I samband med den agrara expansionen har trälar hämtats in från Skåne och östra Danmark, för att ingå som extra arbetskraft i produktionen. Emellertid har det inte rört sig om någon storgårdssdrift, utan huvudgårdar som verkat inom ramen för mindre godsbildningar.

Den nya kungamakten verkar ha etablerat sig i halländska områden med goda förutsättningar för skatteinkomster på lokal nivå, men även i anslutning till viktiga kommunikationsleder genom landskapet, stråk som varit centrala långt tillbaka i tiden. På en regional nivå sammanfaller flera kungalev med de nord-sydliga landsvägarna och de stora åarna genom Halland, eller med andra inlopp eller hamnar längs kusten. Placeringen verkar inte vara en tillfällighet utan har fallit på områden där det redan fanns etablerade nätverk med regionala eller överregionala kontakter, som man ville kontrollera. Det tydligaste exemplet är området kring Laholm med en köpingeort, kungalevet Lagaholm samt kringliggande bebyggelser med trelleborgshus. Det är i dessa områden vi finner vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen, såsom gården Furudal i Skogaby.

## Referenser

- Anglert, Mats. 2006. Landskapets urbanitet. I: Larsson, Stefan (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 229–269.
- Anglert, Mats. 2008. Bandparceller, bebyggelse och befolkning. I: Anglert, Mats (red.). *Landskap bortom traditionen : historisk arkeologi i nordvästra Skåne*. Stockholm. S. 103–140.
- Bentz, Emma. 2008. *I stadens skugga: den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund studies in historical archaeology, 1653–1183; 8. Lund.
- Bjuggner, Lena., Rosengren, Erik., Wranning, Per. 2003. *Landsantikvariens Laholmsundersökningar 2000, 2002*. Halland, Laholms landsförsamling, Ösarp 3:1, Köpinge 2:6, 3:2 (RAÅ 214) och 9:1. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer, 2003:2. Halmstad.
- Bjuggner, Lena, Paulsson Jonas, Rosengren, Erik, Wranning, Per. 2010. LAHUND - Laholmsundersökningarna: en rapport från en pågående undersökning. *Utskrift. 10*. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad. S. 41–74.
- Brorsson, Torbjörn. 2000. Keramik från yngre järnålder och tidig medeltid. I: Svanberg, Fredrik & Söderberg, Bengt (red.). *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2, Porten till Skåne : Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund. S. 188–227.
- Brorsson, Torbjörn. 2010. *The pottery from the early medieval trading site and cemetery at Gross Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg: Forschungen zu Gross Strömkendorf III*. Wiesbaden.
- Callmer, Johan. 1986. To Stay or to Move: Some Aspects of the Settlement Dynamics in Southern Scandinavia in the Seventh to Twelfth Centuries A.D. with special Reference to the Province of Scania, Southern Sweden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1985-1986*. S. 167–208.
- Carlie, Lennart. 1999. *Bebyggelsens mångfald: en studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8° no 29/ Hallands läns museers skriftserie no 10. Stockholm.
- Connelid, Pär. 1999. Halländskt odlingslandskap under tusen år i historisk-geografisk belysning. I: Olsson, S-O. (Red.) *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck - länkar i halländsk medeltid*. Rapport från konferensen Tvååker för 800 år sedan: jordbruk och järn, handel och sjöfart den 17–19 oktober 1997. Halmstad. S. 68–93.
- Connelid, Pär. 2002. Åker, toft och vång: landskapsförändringar i skånsk skogsbygd från vikingatid till cirka 1800. I: Anne Carlie (red.) *Skånska regioner*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar No 40. S. 413–467.
- Connelid, Pär. 2004. Byarna kring Falkenberg – jordbrukslandskapet i Stafsinge, Tröinge och Skrea från vikingatiden till ca 1800. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring vol 6: Hällplatser i det förångna*. Arkeologiska rapporter från Hallands Läns museer 2004:1. Hallands Läns museer och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S.359–398.

- Connelid, Pär & Mascher, Catarina. 2003. Hallands "vandrande landsbyar". Vågar till den dolda medeltida och tidigmoderna agrarbebyggelsen. *Utskrift 7. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad. S.100–127.*
- Connelid, Pär och Rosén, Christina. 1997. Agrarian settlement and landscape change in medieval Halland, south-west Sweden. I: Andersson, H, Carelli, P och Ersgård, L. *Visions of the past. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 25. S.23–42.*
- Ericsson, Alf. 2012. *Terra mediaevalis: jordvärderingssystem i medeltidens Sverige.* Uppsala.
- Ersgård, Lars & Hällans Stenholm, Ann-Mari. 1996. *Medeltida landsbygd: en arkeologisk utvärdering: forskningsöversikt, problemområden, katalog.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Fallgren, Jan-Hendrik. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e. Kr. Aun 35.* Uppsala.
- Foged Klemensen, Marie. 2001. *Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse: en kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en analyse af udgravede hustomter i Jylland ca. 1100-1300.* Afdeling for Middelalderarkeologi, Aarhus Universitet. Århus.
- Hahnemann, Steffen. 2004. Om begreberne toft og bol. *Landbobistorisk tidsskrift. 2004:2.* Odense. S. 93-101
- Hamerow, Helena. 2002. *Early medieval settlements: the archaeology of rural communities in North-West Europe, 400-900.* Oxford
- Hansson, Martin. 2001. *Huvudgårdar och herravälden: en studie av småländsk medeltid.* Lund studies in medieval archaeology 25. Stockholm.
- Hansson, Martin. 2014. Att hysa folk på gården: ett försök till byggnadsarkeologi. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 165-188.
- Hoff, Anette. 1997. *Lov og landskab: landskabslovenes bidrag til forståelsen af landsbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250.* Århus.
- Holst, Mads Kähler. 1999. The dynamics of the Iron-age village. A technique for the relative chronological analysis of area-excavated Iron-age settlements. *Journal of Danish Archaeology. Vol. 13, 1996-97.* Odense. S. 95-119.
- Hvass, Sten. 1977. Jernalderbyens udvikling i Hodde og Vorbasse. Ligheder og forskelle. I: Thrane, H (red.) *Kontinuitet og bebyggelse: beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977 afholdt af Odense universitet.* Odense. S. 39–48.
- Hvass, Sten. 1980 Vorbasse. The Viking-Age Settlement at Vorbasse. Central Jutland. *Acta Archaeologica vol 50, 1979.* København. S.137-172.
- Hybel, Nils & Poulsen, Bjørn. 2007. *The Danish resources c. 1000-1550: growth and recession.* Leiden.



- Hyenstrand, Eva. 1996. Diskussion kring redovisning av fosfatanalys - Exemplet härad. I: Rånheden, Håkan (red.). *Metodstudier och tolkningsmöjligheter*. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar skrifter NR. 20 GOTAB. Stockholm.
- Håkansson, Anders. 2004. Sotarp, en vandrande medeltida landsby- om nyetablering av gårdar i mellanhalländsk bybildningstid. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring Volym 6; Hållplatser i det förgångna*. Arkeologiska rapporter från Hallands Läns museer 2004:1. Hallands Läns museer och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 285-319.
- Håkansson, Anders. 2007. Halländska torp som social miljö. Om stratigrafi, fynd och materiell kultur. I: Welinder, Stig (red.). *Torpens Arkeologi*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 121-138.
- Håkansson, Anders. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Avhandling. Hallands Läns museers Skriftserie No 13, Lund Studies In Historical Archaeology 20. Halmstad och Lund.
- Jönsson, Lars & Brorsson, Torbjörn. 2003. Oxie i sydvästra Skåne. En plats med centrala funktioner. I: Anglert, Mats & Thomasson, Joakim (red.). *Landskapsarkeologi och tidig medeltid : några exempel från södra Sverige*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 80, 41. Uppåkrastudier 8. Stockholm. S. 145-224.
- Jönsson, Lars & Persson, Lars. 2008. *Det organiserade landskapet*. Malmöfynd 13. Malmö.
- Lagerås, Per. 2007. *The ecology of expansion and abandonment: medieval and post-medieval agriculture and settlement in a landscape perspective*. National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet). Stockholm.
- Lihammer, Anna. 2007. *Bortom riksbyggnaden. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Studies in Historical Archaeology 7. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet. Lund.
- Linaa, Jette. 2006. *Keramik, kultur og kontakter: køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*. Højbjerg.
- Linkkvist, Thomas. 2006. Sveriges medeltida europeisering. *Forskning om Europafrågor vid Göteborgs universitet 2005* (Centrum för Europafrågor vid Göteborgs universitet), 125-154.
- Ljungkvist, John. 2006. *En hiar atti rikR: om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*, AUN 34, Uppsala Universitet. Uppsala.
- Lund, Jörgen 1988. Jernalderens bebyggelse i Jylland. I: Näsman, U. & J. Lund (red.) *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder*. Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland. d.2.-4. oktober 1985. Aarhus. S. 139-167.
- Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power. Volume 1. A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge.
- Mascher, Catarina. 1993. *Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygd*. Stockholms Universitet. Stockholm.



- Mascher, Catarina. 2005. En ny väg till landskapets historia. *Arkeologiska möten utmed väg 26 Borgunda - Skövde*. Skrifter från Västergötlands museum, 33. Skara. S. 37-61.
- Mogren, Mats. 2005. Den långa medeltiden. I: Mats Mogren (red). *Skånska spår - arkeologi längs västkustbanan. Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Skåne*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.
- Myrdal, Janken. 1985. *Medeltidens åkerbruk: agrartechnik i Sverige ca 1000 till 1520*. Nordiska museets handlingar, 105. Stockholm.
- Myrdal, Janken & Tollin, Clas. 2003. Brytar och tidigmedeltida huvudgårdar. I: Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.). *Trälar : ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm. S. 133-168.
- Naum, Magdalena. 2008. *Homelands lost and gained: Slavic migration and settlement on Bornholm in the early Middle Ages*. Lund studies in historical archaeology, 9. Lund.
- Nilsson, Ing-Marie. 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.
- Porsmose, Erland. 1981. *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca.1700 til ca. 1000 e.kr. fødsel*. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol 72. Odense.
- Rackham, Oliver. 1980. *Ancient Woodland, Its History, Vegetation and Uses in England*. London.
- Redin, Lars. 1986. Stad, befolkning och bebyggelse i Halland under medeltid - problem i en generalisering. I: Andrén, Anders (red.) *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund. S. 59-72.
- Riddersporre, Mats. 1995 *Bymarker i backspegel. Odlingslandskapet före kartornas tid*. Meddelande från Lunds Universitets Geografiska Institution. Nr 124. Lund.
- Riddersporre, Mats. 2008. Det skånska bolet. I: Ericsson, Alf (red.). *Jordvärderingssystem från medeltiden till 1600-talet*. Stockholm. S. 23-38.
- Rosén, Christina. 1999. *Föremål och social status i Halmstad ca 1550-1750*. Urbaniseringsprocesser i Västverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 26. Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Rosén, Christina. 2000 Bråtakroken och dess föregångare – en torplämning med underliggande förhistoriska lämningar. I: Strömberg, B. (red.) *Boplatser och fossilt odlingslandskap. Arkeologi längs väg E6/E20 i södra Halland. Del III. 1993-1996. Sträckan Kvibille-Slöinge. Arkeologiska resultat. UV Väst. Rapport 1998:21*. Kungsbacka.
- Rosén, Christina. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar Skrifter 53. Lund Studies in Medieval Archaeology 35.
- Roslund, Mats. 2001. *Gäster i huset: kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter / utgivna av Vetenskaps societeten i Lund, 92. Lund.

- Roslund, Mats. 2013. Trälars tysta kunskap - keramikproduktionens sociala kontext. I: Hedvall, Rikard, Lindeblad, Karin & Menander, Hanna (red.) (2013). *Borgare, bröder och bönder: arkeologiska perspektiv på Skåninges äldre historia*. Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV), Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 119-132.
- Rösener, Werner. 1992. *Peasants in the Middle Ages*. Cambridge.
- Sandklef, Albert. 1954. Hallands bönder. I: *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad. S. 435-639.
- Schmidt Sabo, Katalin. 2001. *Vem behöver en by?: Kyrkbeddinge, struktur och strategi under tusen år*. Riksantikvarieämbetet Skrifter No 38. Lund.
- Schmidt Sabo, Katalin. 2005. *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Lund studies in historical archaeology 1. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar skrifter 67. Stockholm.
- Svanberg, Fredrik, Söderberg, Bengt. 2000. *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2. Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Med bidrag av Eva Andersson och Torbjörn Brorsson. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.
- Svart Kristiansen, Mette. 2013. Studies on tofts, peasants and hierarchies in medieval rural Denmark- some comments from an archaeological perspective. I: Klåpstå, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.313-327.
- Svensson, Eva. 2008. *The medieval household: daily life in castles and farmsteads: Scandinavian examples in their European context*. Turnhout.
- Svensson, Magnus & Connelid, Pär. 2007. *Stenåldershårdar, en boplats från äldre bronsålder och ett medeltida parcelldike vid prästgården i Skrea*. Arkeologisk förundersökning 2006. Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland, uppdragsverksamheten. Halmstad.
- Wallin, Jan-Erik. 2004. Människan och landskapet i Halland – en miljöhistorisk studie i brons- och järnåldersbygd baserad på pollenanalyser. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring vol 6: Hållplatser i det förgångna*. Halmstad. S.43-54.
- Welinder, Stig. 1992. *Människor och artefaktmönster*. Occasional papers in archaeology 5. Uppsala
- Widgren, Mats. 2014. Hur drevs den vikingatida-medeltida storgården?: några frågor från Lägerbovada, Ydre. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 59-72.
- Ödman, Anders. 2009. Från obyggd till bygd: medeltida kolonisation, produktion och administration i norra Skåne. I: Mogren, Mats, Roslund, Mats, Sundné, Barbro och Wienberg, Jes (red.) *Triangulering: historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund studies in historical archaeology, 11. S. 313-327.
- Øye, Ingvild. 2002. Landbruk under press, 800 – 1350. I: Myhre, Bjørn & Øye, Ingvild *Jorda blir levevei. Norges landbruks historie vol. 1, part 2*. Oslo. S. 214-477.

**UTSKRIFT 15** är ett temanummer som belyser resultaten från de arkeologiska undersökningar som utfördes inför omläggandet av Väg 117, numera Riksväg 15, genom tre socknar i Laholms kommun.

I tio artiklar presenteras och diskuteras lämningar alltifrån mesolitikum till medeltid via neolitikum, brons- och järnålder, med fokus på Laholmstrakten och med jämförande utblickar i såväl resten av Halland som i Sydskanandinavien.

Titeln **Vägsjäl** är en medveten felstavning och åsyftar till såväl vägsträckans, men också till dess närområdes själ liksom till den plats dessa tagit i våra egna själar under de femton år som löpt sedan projektet startade.